

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім.Т.Г.ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БЕДРИК КРИЙ ІВАНОВИЧ

ПОЕТИЧНА СПАДИНА ВАСИЛЯ СТУСА.
ПРОБЛЕМИ ГЕНЕЗИСУ І ТЕКСТОЛОГІЇ
Ю.01.02. - Українська література

А в т е р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1994

00751703 (N)

AB 32.006

дисертація в рукописом.

Робота виконана у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка Національної Академії наук України.

Науковий керівник - ЖУЛИНСЬКИЙ М.Г., доктор філологічних наук, академік НАН України.

Офіційні опоненти - ДОНЧИК В.Г., доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України,
ЯРЕМЕНКО В.В., кандидат філологічних наук, професор.

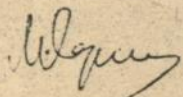
Провідна організація - Кіровоградський педагогічний інститут ім. В.Винниченка.

Захист відбудеться "23" листопада 1994 р. на засіданні спеціалізованої ради Д 016. 35. 01 в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка Національної Академії наук України /252001, Київ - І, вул. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури Національної Академії наук України.

Автореферат розіславмо "19" листопада 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук

 СУЛИМА М.М.

7B - Sa. 06

Пропонована дисертаційна робота спирається на дослідження генезису і текстології поетичної спадщини Василя Стуса. Таке поєднання двох тем, кожна з яких, окремо взята, могла б слугувати повноцінною основою для написання цілого ряду дисертацій, пояснюється тим, що в дисертації текстології відводиться роль одного з методів емпіричного осягнення проблем, пов'язаних з генезисом світогляду і творчості Стуса. Причому, ставлячи на перше місце саме генезис, автор одночасно вважає, що текстологічні прийоми дослідження у працях подібного характеру заслуговують на особливу увагу.

Питання, поставлене в дисертаційному дослідженні, передбачає аналіз складників поетичного самоусвідомлення, поетичного світобачення Стуса. Традиційне енциклопедичне визначення генезису видається дещо загальним для такої гранично конкретної образної субстанції, якою є література і, зокрема, поезія. Поняття генезису, застосоване щодо неї, виглядає процесом у процесі чи, точніше, практикою породження процесу. Саме як складник генезису в дослідженні розуміється і поняття розвитку.

Художній світ Василя Стуса осмислюється через виявлення в ньому характерних рис та орієнтирів, що включають його як в ширший поетичний контекст ХХ ст., так і в контекст загальнолюдської духовної культури. Причому особливий інтерес становлять проблеми, пов'язані з еволюцією культури і таких її тенденцій, як, з одного боку, потяг до первісного синкретизму (це дозволило свого часу й молодому Ф. Ніцше дати одній із своїх основних праць заголовок "Народження трагедії із духу музики"), а з другого, - потяг до пізньокультурної інтеграції (реакція західноєвропейських філософів ХХ ст. на технократизм, звернення до поетичної філософії Ф. Гельдерліна чи Р. М. Рільке).

В дослідженні вводиться поняття "поетичного примату", під яким розуміється основоположний поетичний принцип, який поєднує найхарактерніші твори того чи іншого автора. Впливи, що стосуються поняття примату, цікавлять дисертанта насамперед щодо процесу становлення й подальшого розвитку Стусового поетичного таланту. В дисертації висвітлюється також поняття культурного впливу, зокрема, стосовно української культури доби андерграунду з її характерними рисами, коли ряд відмінностей в етично-суспільному житті соціуму, в середовищі якого зароджувався той чи інший культурницький напрямок, і характер соціуму, яким він успадковувався, могли стати причиною суттєвих змін в самому напрямку.

Отже, підійти до можливості ближче до щойно окресленого розуміння поетичного світобачення Стуса на різних етапах його творчої діяльності, визначити в цьому світобаченні складники, що спричинилися до суттєвих перегуків з творчістю тих чи інших митців, чи в інших випадках - творчих напрямів і шкіл, це і є основне завдання даного дослідження.

При цьому особливе значення відводиться поняттю "текст". В дисертації розмежовуються два розуміння "тексту", одне з яких, літературно-філософське, пов'язується передусім із контекстом зовнішнім, а друге, суто текстологічне, - з контекстом внутрішнім, суто особистим Стусовим, зокрема, контекстом інших варіантів та різночитань того ж твору.

Мета роботи - спроба наблизитися до комплексного висвітлення поетичного і взагалі естетичного світу Василя Стуса, з тим, щоб вийти на більш загальні питання культурницького руху шістдесятництва й андерграунду.

Актуальність дослідження визначається тим, що на сьогодні вже існує помітний ряд публікацій у науковій та науково-популярній пресі, присвячених деяким із проблем поетичної спадщини Стуса (Д.Шевельов, М.Коцюбинська, Т.Гундорова, М.Паринник, М.Павлишин, Б.Рубчак, В.Яременко, Л.Рудницький, С.Сверстюк, І.Дзюба та ін.), які потребують узагальнення й аналізу. Більшість з існуючих на сьогодні досліджень можна систематизувати таким чином: 1) дослідження біографічного характеру, де проблемам поезії відводиться, як правило, не головна роль; 2) дослідження з проблеми сприймання Стуса як поета; 3) спроби визначити його місце в контексті сучасної йому літератури; і нарешті 4) розвідки, спрямовані на осмислення деяких питань генезису поетичного світу Стуса, зокрема, праці Л.Рудницького та О.Тарнавського.

Досі осмислення наукових проблем, пов'язаних з поетовою спадщиною, велося виключно на рівні окремих статей. Дане дослідження серед присвячених Стусові дисертацій є першим. В ньому використано і проаналізовано значну кількість нідь раніше не розглянутих архівних матеріалів. Внаслідок цього подекуди вдається виявити помилки, допущені при здійсненні попередніх публікацій поетових текстів.

На сьогодні епоха андерграунду в цілому (а стосовно української культури можна говорити, не перебільшуючи, буквально про епоху) потребує маси комплексних літературознавчих, мистецтвознавчих і т.ін. досліджень як загального плану, так і за персоналіями.

У спадщині цієї доби виразно проступає феномен не лише культурницького, а й суспільно-політичного розвитку національної історії. Рідко в якому соціумі наука опинялася перед табу на вивчення сучасного їй стану речей в їх нефрагментарному і нелакунарному вигляді протягом цілих десятиріч.

У зв'язку з цим до певної міри можна припустити й переосмислення специфіки предмету текстології найближчих років. Андерграунд претендує бути об'єктом дослідження вже бодай тому, що він є часом максимального поширення "білих плям" на національних культурницьких теренах і часом творення варіантів, списків, трансформацій, самвидавів тощо, які ці "білі плями" заповнювали. Що ж до Василя Стуса – то жодної текстологічної праці, присвяченої його творам, ні у вітчизняному, ні в зарубіжному літературознавстві нам поки що не відомо, хоча поет лишив величезну рукописну спадщину, яка фіксує значну кількість специфічних моментів його роботи над текстами і ставить перед дослідником ряд текстологічних проблем.

Наукова новизна і практичне значення дослідження. Дана праця спирається на методологічні набутки філософії літератури представників західноєвропейської антропоцентричної філософії ХХ ст. (школа екзистенціалізму: М.Гайдеггер, А.Камю та ін.) в поєднанні з суто житковими, в тому числі, у розумінні едиційному, текстологічними методами, серед яких найближчими дисертантові є ті, що належать школі М.Б.Саваченка. Зокрема, як логічне продовження ідей західноєвропейської філософії літератури, дисертант розглядає і літературознавчий метод самого Стуса-дослідника ("Феномен доби (сходження на Голгофу слави)" та ін. статті, насамперед його теорію про "три сфери внутрішнього світу". Дана праця є першою спробою широко використати літературознавчу спадщину самого поета-вченого не лише як об'єкт аналізу, а й як один із першорядних складників наукового методу.

Результати даного дослідження можуть бути застосовані як у практиці викладання вузівських літературознавчих дисциплін, так і при підготовці академічних видань поета – в тому числі для укладання апарату приміток.

Матеріалом дослідження слугував насамперед фонд В.С.Стуса у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України (Ф.170). Були опрацьовані також усі існуючі на сучасний момент в Україні і за рубежом видання поета.

Апробація роботи. За темою дисертації виголошено доповідь на

науковій конференції у Львівській філії Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України (Львів, 1992 - публікація тез), надруковано три статті та книжку "Василь Стус: проблема сприймання" (К., 1993).

Структура та зміст дослідження. Праця складається зі "Вступу" трьох розділів: 1) "Історія сприймання Василя Стуса як літературного явища у зв'язку з генезисом і розвитком його поетичного світогляду"; 2) "Генезис поетичного світогляду Василя Стуса і проблема його сприймання сьогодні"; 3) "Роль текстології поетичних творів Василя Стуса в осмисленні характерних рис генезису та розвитку його мистецького світогляду" та "Висновків".

У "Вступі" обґрунтовується актуальність обраної теми, формулюється мета і основне завдання дисертації, а також окремі завдання кожного з розділів, розкривається наукова новизна та практичне значення дослідження.

Основні завдання першого розділу такі: 1) показати взаємозв'язок еволюції Стуса як митця на її різних етапах з критичними та науковими відгуками про його творчість; 2) показати взаємозв'язок цієї еволюції та біографії поета; 3) охарактеризувати специфіку розуміння критиками та дослідниками генезису поетичної спадщини Стуса, його найближчого духовного контексту.

На початку розділу дисертант наголошує на характерному розумінні Стусом у період його інтенсивного творчого зростання функції поета. Стус підкреслював, зокрема, значеннєву первинність загальнолюдських цінностей порівняно з вузько політичними, що відзначає і Б.Сверстюк. "Мені здається, що політизація поета - це річ не кінцева. Річ влячна, потрібна, але річ змужена. Мені здається важливішим гуманістичний зміст поета. Здатність поета надихувати нас"¹. Подібну думку висловив Ф.Гарсія Лорка: "Місія у поета одна: одухотворювати в буквальному розумінні - дарувати душу"². За цим лаконічним Стусовим висловом, як і ще за рядом інших, можна охарактеризувати основні принципи індивідуального добору духовного контексту молодого поета.

Дисертант звертається до тих поетових виступів, де відчутний елемент програмовості, й зосереджує почергово увагу на ряді імен,

¹ Сверстюк Б. Віднайдена імпровізація Василя Стуса // Київ.-1991. - № 10. - С.123.

² Лорка Ф.Г. О воображении и вдохновении // Называть вещи своими именами. - М.: Прогресс, 1986. - С.256.

виділених Стусом, важливих для його власного поетичного і взагалі естетичного світосприймання. Значна увага відводиться сприйманню молодим поетом Альбера Камю. Невипадковість цього імені серед тих, що мали безпосередній вплив на формування молодого творчої особистості, потверджується досвідом Стусової роботи над присвяченою Павлові Тичині літературознавчо-філософською працею "Феномен доби (сходження на Голгофу слави)", ряд ідей якої перегукується з ученням Камю про абсурд. Епіграфом і основою проблемного кола Стусових роздумів над місцем П.Тичини в контексті української літератури та історії є слова французького філософа: "Кожен митець, що хоче бути в суспільстві знаменитий, мусить знати, що знаменитий буде не він, а хтось інший із його ім'ям. Він урешті-решт від нього вислизне і, можливо, колись усе в ньому справжнього митця"¹.

Дисертант звертається до ряду біографічних джерел, які потверджують особливу роль цієї праці та деяких інших творів Стуса в процесі його творчого самоусвідомлення. Схарактеризувавши таким чином Стусові уявлення про роль поета, дисертант переходить до характеризування поглядів сучасників на творчість молодого Стуса. Тут аналізуються відгуки про його творчість А.Малиєка та ін.

Значну увагу присвячено аналізу поглядів Аріяни Шум - авторки передмови до Стусової збірки "Зимові дерева" і першої дослідниці його творчості. А.Шум визначає основні її риси біля інтуїтивно, за асоціаціями з іншими предметами гуманітарного досвіду, проте і в цій передмові є ряд цікавих спостережень, як, наприклад: "Він (Стус. - Ю.Б.), як ідеаліст у своїй життєвій філософії, не залишається незвільником гуманізму. Поет звертається до космосу, до природи, якої чується частинкою, але яка не є лиш матерією. Природа в нього одушевлена, як в гілософістів, має свої моральні закони і силу, як "Апейрон" в Анаксимандра..."². Якщо, з одного боку, деякі з поглядів дослідниці на творчість Василя Стуса спростовуються далішим розвитком самої цієї творчості (в тому числі - переважачими в ній надалі впливами), то з другого, праця А.Шум цікава для дисертанта як підсумок конкретного етапу розвитку поета. Тут же в дослідженні порушується питання спорідненості

¹ Стус В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави). - К., 1993. - С.5.

² Шум А. Поезія Василя Стуса // Стус В. Зимові дерева. - Брюссель: Літ. і мистецтво, 1970. - С.1.

Стуса з поезією італійських герметиків. Відзначається біографічність як одна з характерних рис поезії Стуса, поєднаних із феноменолого-екзистенціалістською естетикою, зокрема, ортегівським перспективізмом.

Далі аналізуються прижиттєві відгуки про поезію Стуса, що з'явилися в західній діаспорі після виходу в світ у видавництві "Сучасність" другої книжки поета - "Свіча в свічаді" (на відміну від авторського впорядкування "Зимових дерев" тут упорядкування належить Маркові Цариннику та Вольфґраму Бургардту, оскільки на цей час поет уже був ув'язнений). Насамперед це статті "Перемога над прірвою" Б.Рубчака¹ та "Знайомство з поетом Василем Стусом" О.Тарнавського².

Характерно, що обидві названі статті певною мірою торкнулися питання генезису поетичної творчості Стуса, зокрема, проблеми найближчого духовного контексту серед того культурницького ґрунту, на якому зростала ця творчість. Найближчий контекст, що його окреслює О.Тарнавський, це Р.М.Рільке, П.Тичина, ранній М.Бажан, у Б.Рубчака, крім них, ще М.Рильський, Б.Пастернак, філософи А.Камю та ін. Дисертант аргументує заперечення Рубчакавого принципу "свічада поетів" у підході до Стуса ("...Стусова поезія - це свічадо, що віддзеркалює інші обличчя - віддзеркалює їх не тільки свідомо, але сумлінно й цілком відкрито"³). Тарнавський лише прослідковує у своїй праці впливи того чи іншого поета, тоді як Рубчак поділяє Стуса як текст на такі впливи від початку до кінця, тобто не залишає місця у творчому обличчі Стуса для його власної індивідуальності. Саме це і викликає, на думку дисертанта, потребу наукової полеміки. Тут же постає питання: чи можливе застосування принципу "свічада" стосовно філософської основи творчості Стуса. Головним аргументом проти думки Б.Рубчака дисертант бачить невідповідність поетичних приматів Стуса і тих, чийм "свічадом" називає його автор статті.

На дальших сторінках міститься аналіз поглядів Ю.Шевельова на Стуса як автора "Палімпсестів"⁴. Відзначено, зокрема, позитив-

¹ Див.: Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників.- Балтимор - Торонто: Українське вид-во "Смолоскип" ім. В.Симоненка, 1987. - С.315-351.

² Див.: там же. - С.302-314.

³ Там же. - С.319-320.

⁴ Див.: Стус В. Палімпсести. - Сучасність, 1986.

ну для розуміння психології творчості та мистецького розвитку Стуса роль концепції "двох гатунків поезії" – програмованої та непрограмованої. Погляд на Стуса як на "непрограмованого" поета (в помітному ряді його творів) значно допомагає в багатьох моментах даного дослідження, зокрема, у визначенні спільних рис поета зі згаданою школою герметиків і т.ін. Дисертант проводить паралель між принципом непрограмованості та принципом перспективізму в екзистенціалізмі. Крім того, підкреслюється роль Ю.Шевельова і як першого дослідника, який безпосередньо вказав на єдність Стуса з екзистенціалістською школою, причому Шевельов дійшов розуміння цієї єдності методом логічного аналізу, не маючи перед собою на той час жодних рукописних або ж видрукованих доказів. Він змушений був визнати, що "...не можна сказати, якою мірою Стус був знайомий в писаннями Гайдеггера, Сартра, а надто найближчого до його світогляду Габрієля Марселя. Але наявність збігів не підлягає сумніву"¹. Маючи перед собою ряд фактичних свідчень, дисертант доводить, що, принаймні, з творами М.Гайдеггера і Ж.П.Сартра поет був ознайомлений. Таким чином на сторінках дослідження розвинуто далі спостереження Шевельова: "У філософії екзистенціалізму, як відомо, ідея закинутості людини в світ не виключала людської активності, навпаки, радше вимагала її. Так і в Стуса. Свідомість своєї місії підносить його понад обставини біографії, понад всякі обставини побуту й географічної приналежності..."¹.

Значне місце в розділі приділяється проблемі рецепції Стусової творчості, поставленій М.Царинником у передмові до другого видання "Свічі в свічаді" (1986 р.) – уже помертвого, як і "Палімпсести", де розгортається літературознавчо-філософська полеміка зі статтею Ю.Шевельова. Дисертант зіставляє ідеї М.Царинника з ідеями незнайомої тоді дослідникові статті Стуса "Феномен доби" (в діаспорі того часу побутувала думка, що всі рукописи статті знищено КДБ) і демонструє наявність ряду спільних рис між ними.

Наступні сторінки присвячені характеристиці публікацій, що вийшли протягом кількох років по тому в західній діаспорі та в Україні, зокрема, доповіді Л.Рудницького "Василь Стус і німецька література. Відношення поета до Гете і Рільке"³, (де переконливо доведено існування в творчості Стуса "проявів німецького поетично-

¹ Василь Стус... – С.375.

² Там же.

³ Див.: там же. – С.352-367.

го світу"¹), статтям М.Коцюбинської "Страсті по Вітчизні"² та "Феномен Стуса"³ тощо. Характеризуються також окремі видання, присвячені поету: збірник статей "Стус як текст" (Mabourne: Monash university, 1992) та книжка Дмитра Стуса "Етичність і творчість Василя Стуса" (К., 1992). Стило змальовується образ Стуса як поета, створений у статтях вітчизняної періодики останніх років.

У другому розділі - "Генезис поетичного світогляду Василя Стуса і проблема його сприймання сьогодні" - дисертантом зроблено спробу висвітлити власне розуміння генезису літературної творчості Стуса, спираючись як на фактичний матеріал його поезії, так і на його літературознавчо-філософські праці, визначити найближчий духовно-світоглядний контекст Стуса як поета і по можливості з'ясувати його місце в цьому контексті. Дисертант уточнює, що місце в будь-якому контексті він розуміє лише як суму спорідненостей світоглядів, суму спорідненостей поетик.

Точков відліку в даному розділі слугують результати попереднього розділу. Відзначається наявність деяких екзистенціалістських рис у творчості не самого Стуса, а й інших представників його покоління. Ставиться проблема застосування до творчості поета згаданого ортегівського принципу ("Я - це я і мої обставини"), прослідковується визначення спільних моральних засад Стуса та філософів екзистенціалістської школи. Далі схарактеризовано релігійний світогляд Стуса-естета з оглядом на попередні спостереження, а також із залученням фактичного матеріалу, зокрема, "Таборових записок"⁴ поета.

Паралель між окремими рисами творчої спадщини Стуса та Т.Г.Шевченка, базована насамперед на парадоксі протиставлення цих двох поетів у літературі, зокрема, паралель між богоборчими мотивами у попередника та "вітчизноборчими" ("народоборчими") у наступника, вносить більше ясності в розуміння світоглядних проблем лірики поета. Аналізуючи при цьому ортегівське поняття маси і Стусове поняття народу, дисертант наголошує на поетичній двоїстості останнього, що й тяжіє певним чином до творчого світу Шевченка. Ведучи мову про Стуса й про ті обставини, в яких йому доводилося творити, доречно було б, як вважає дисертант, чітко розрізнити в їх основопо-

¹ Там же. - С.352.

² Див.: Стус В. Дорога боль.- К.: Рад.письменник, 1990.-С.201-212

³ Див.: Сучасність. - 1991. - Ч.9. - С.26-35.

⁴ Див.: Василь Стус... - С.107-123.

ложних аспектах два, на перший погляд, близькі терміни - "маса" і "народ". Не піддавши сумніву таке самозaperечне словосполучення, як "народні маси", що його лишила в спадок попередня епоха - епоха превальвання ненаукових цінностей перед науковими в науці й не-філософських перед філософськими у філософії, дослідження внутрішніх рухів літератури андерграунду ризикує випустити власний поняттєвий ряд з-під власного ж контролю.

Масу дисертант пропонує розуміти, як соціопсихологічне середовище, причому значним чином інертне, обтяжене багатьма вплива-чими з цієї інертності комплексами неповноцінності. Маса є філосо-фемом, дуже детально розробленою в західноєвропейському екзистен-ціалізмі. Народ же, на думку дисертанта, це поняття ідеологічно-духовне, тому його краще трактувати не як філософему в її звично-му розумінні, а як ідеологему у філософії. Проте, хоча "масу" і "народ" через це не можна розташувати в єдиному поняттєвому ряду, як замітники одне одного, парадоксальність словосполучення "народ-ні маси" не видається від цього меншою, оскільки носієм атрибутів народу як ідеологеми, природно, є найменш інертна частина соціуму, нації. Дисертант зауважує, що даний поняттєвий зсув не був би на-стільки важливим, коли б він стосувався лише лексики дослідження й не торкався безпосередньо самого поета. У словнику Стуса, насам-перед поетичному, слово "народ" виступає двозначно. Шевченкове бо-гоборство, як бачить його дисертант, також було б неможливим без двозначного розуміння Бога: Бог-ідеологема і Бог-знак безпосеред-ньої реальності. У Стуса виникають досить подібні до цього за сво-їми внутрішніми імпульсами "вітчизноборчі" ("народоборчі") мотиви, які водночас відкрито співіснують з апологетикою ідеологеми наро-ду чи вітчизни в інших творах. Характерно, що вони проходять крізь величезний період творчості Стуса, концептуально засвідчивши себе ще в шістдесяті роки, на її "некнижному" часовому відрізку. Поде-куди рідне виступає символом скорботної безнадії (ілюструється роз-глядом текстів)¹.

Цікавими є особливості процесу перенесення філософії екзистен-ціалізму на східноєвропейські, зокрема українські, культурницькі терени. Дисертант звертається насамперед до проблеми "одуховлення" філософії на Заході. "Коли філософи більше не можуть бути вченими, тому що наука перебуває в руках спеціалістів, вони стають романіс-

¹ Див.: ІЛ. - Ф.170. - № 924. - Арк.5, а також: там же. - Арк.7.

тами, драматургами й поетами..."¹. Проведено паралель між особливостями розвитку екзистенціалістської течії у філософії на Заході та умовами засвоєння її на Сході: крім різниці, неважко вбачити спільність – "центр ваги філософії переноситься з космології на антропологію"². І коли виходити не з космологічних загальників, а з конкретного людського "я" – власне, cogito самого філософа, то тут і там можна бачити проблему вибору за умов певного утиску, оскільки наука, чи то в руках державного апарату, чи то в руках спеціалістів, стосовно цього cogito все одно перебуває під чужою монополією. Отже, як на Заході, так і на Сході певного часу постає проблема неможливості існування філософа в його "чистому" вигляді.

В зв'язку з попереднім висувається твердження про два основні напрямки діяльності Стуса в галузі культури – поезію, базовану на філософії, та філософію, базовану на поезії. Це твердження розвинуте на дальших сторінках дослідження. Проконстатовано наявність безпосередніх звертань Стуса до термінологічної бази екзистенціалістів у його віршах, зокрема, у першій збірці – "Зимові дерева"³. Тут же наводиться паралель між текстом вірша "Я так і не збагнув..."⁴ та тлумаченням абсурду А.Камю як розходження людини і світу.

Подальші сторінки містять спробу характеристики ідеї Бога в ліриці Стуса на зразках віршів "Немає Господа на цій землі..."⁵, "Гойдається вечора зламана віть..."⁶, "В мені уже народжується Бог..."⁷ і т.ін. Можна зробити припущення про спорідненість цієї ідеї з ідеями екзистенціалізму: Бог Стуса не є однозначним Богом фатуму. Скоріше це Бог вибору. Він дається людині через вибір, як і сама доля в її екзистенціалістському розумінні. Ми не зустрічаємо в цих віршах жодного нарікання на Бога, жодної богоборчої ноти. Ліричному героєві-екзистенціалістові немає причини тримати зло на Бога, який дав максимум волі людині в її житті, а сам нібито відійшов на другий план:

¹ Филиппов Л.И. Философская антропология Жан-Поля Сартра. – М.: Наука, 1977. – С.11.

² Там же.

³ Див.: Зимові дерева. – С.30, а також: там же. – С.31.

⁴ Див.: Палімпсести. – С.81.

⁵ Див.: там же. – С.299.

⁶ Див.: там же. – С.241-242.

⁷ Там же. – С.409.

не стерпів Бог - з-перед очей тікає
аби не бачити нелюдських кривд...¹

Відзначається спорідненість Стусової ідеї з ідеями його попередників, зокрема, Ф. Ніцше, як його трактує М. Гайдеггер². Проведено паралель між ніцшеанською ідеєю померлого Бога, яка знайшла своє відображення у Стусовому вірші "Немає Господа на цій землі...", та мотивом "загубленого бога" в "Сонетах до Орфея" Рільке (сонет 26)³. Дисертант зазначає, зокрема, що в останньому вірші, як і у виконаному Стусом його перекладі, Орфей може сприйматися не тільки як осучаснений Бог Еллади, а певно міром і як втілення єдиногобожжя, як те, що розуміється в нашій вітчизняній традиції під Богом з великої літери.

У цьому ж розділі дисертант повертається до одного з відзначених ним раніше положень статті О. Тарнавського: "Світ Рільке у містиці. Поет Рільке жив у безчасовому, безпростірному світі, у метафізичному світі вічності. Василь Стус... - уміщевлений поет; його місце в Україні - і тут вихідний пункт його поетичної мандрівки"⁴. Розвиваючи цю тезу, дисертант залучає до названого кола проблем не лише поняття часу та місця, а й безпосередньо пов'язане з ними поняття історичної персоніфікації ліричного героя. До трактування поширеного таким чином поняття уміщевленості додається ще одне уточнення: міру вираження уміщевленості пропонується вважати більшою чи меншою не в залежності від безпосередніх послань на країну й час - де й коли відбувається відображена в поезіях дія, а залежно від можливості (чи неможливості) заміни географічних реалій чи реалій епохи на інші без шкоди для художньої істини. З цього погляду аналізується вірш зі збірки "Веселий цвинтар" - "Колеса глухо стукотять..." (Пам'яті М. К. Зерова)⁵.

Конкретна деталі тут має відійти на другий план порівняно з конкретикою психологічного стану людини. Навряд, чи можна, дивлячись з точки зору психології, уявити, ніби Стус не ставив себе, бо-

¹ Там же. - С. 299.

² Див.: Хайдеггер М. Слова Ніцше "Бог мертв" // Вопр. філософії. - 1990. - № 7. - С. 143-176.

³ Див.: Всесвіт. - 1991. - № 1. - С. 182, а також: Rilke R.M. Werke: In 6 B. - Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1984. - В. I-2. - S. 259.

⁴ Василь Стус... - С. 305.

⁵ Див.: Стус В. Веселий цвинтар. - Варшава: Вид. агентство. Об'єднання українців у Польщі, 1990. - С. 31.

дай підсвідомо, на місце того, кого в посвяті він символічно назвав Миколою Зеровим. Природніше припустити, що така персоніфікація настільки ж відносна, як і географічні назви, що вона є не більше, ніж атрибутом визначення психологічного стану. Думку про "напівуміщевленість", деяку автопортретність цього вірша поглиблює цикл "Костомаров у Саратові" з "Зимових дерев"¹, де Костомаров виглядає навіть не умовною історичною постаттю, а просто виразно змальованим духовним портретом поетового однодумця-шістдесятника.

Якщо підстави для розрізнення поетичних світоглядів Стуса і Рільке видаються, таким чином, очевидними, то підстави для їх протиставлення - дещо недостатніми. Стусів ліричний герой (дисертант вводить спеціально для нього термін "герой-змінна") іноді настільки мало закорінений у конкретних колоритах і водночас - настільки фундаментально у спільних для різних сміфотворених постатей психологічних станах, що це навіть дозволяє йому в процесі творчої історії вірша поступально й природно перетворитися з Івана Вишенського на Костомарова.

Далі охарактеризовано літературознавчо-філософські праці Стуса, зокрема, "Феномен доби" з його теорією "трьох сфер внутрішнього світу", на які розкладається поетичне "я" раннього Тичини. Дисертант вдається до логічного експерименту - зіставлення теорії "сфер" з принципом абсурду Камю. Першу зі сфер Стусом окреслено, як сферу первісного суб"ективного нерозпізнання цих двох начал, поетичного пантеїзму: "це контактування зі світом на віддалі, до першого із ним знайомства (а знайомство виникне після чіткого розмежування себе і світу)"².

На думку дисертанта, Стус не тільки вкладає в свою першу сферу екзистенціалістський зміст, а й робить тим самим крок уперед в екзистенціалізмі, оскільки знаходить антитезу абсурду. Завдяки Стусові абсурд, як і переважна кількість філософських категорій, стає категорією парнов. "Світ сфери в такій же мірі підпорядкований поетові, в якій поет підпорядкований сфері"³. Для більшої зручності користування терміном дисертант пропонує умовний синонім "сфері прочування або й чекання самого себе і світу" - "сфера оргії". Друга сфера, це така ж туманно-підсвідома, як і перша, трактується у

¹ Див.: Зимові дерева. - С.75-76.

² Феномен доби. - С.12.

³ Там же. - С.13.

⁴ Там же. - С.14.

дослідженні, як сфера зачаткового абсурду, або ж напівабсурду ("У віршах другої сфери "Соняшних кларнетів" схрещено золоті мечі двох поетових прагнень - неба і землі. Ця сфера постійно затінується вищою сферою (так виникають підстави для журби) і проєктується на землю (звідки нарікання на свою незавершеність, двоїстість туги - туга втрати і туга напівдороги)"¹), тоді як остання, третя, на думку дисертанта, досить зримо нагадує абсурд у трактуванні Камю. Якщо друга "має строкату фактуру", де "в невагома радість, є злагода, туга, рефлексія, самозамилуване горе і справжнє страждання"², то третя стоїть "на рівні землі або ж над самою землею. Це сфера виключного драматизму"³.

Таким чином, "Феномен доби" допомагає як розумінню Стусового літературного генезису в цілому, так і більш конкретному - розумінню Стусового місця в екзистенціалістській школі неакадемічного філософствування. Одночасно дана праця подає і відлікову точку для відповіді на ще одне щойно постало питання: чи можна і, якщо можна, то якою мірою і яким чином, застосувати теорію трьох сфер до вивчення творчості самого Стуса? З метою вирішення цієї проблеми (суть якої при погляді під іншим кутом зору можна також сформулювати в словах: "Якою мірою і яким чином відбилися спостереження Стуса щодо літературно-філософського досвіду Камю і поетичного досвіду Тичини на його власній творчості?") на наступних сторінках дисертант аналізує під цим кутом зору два текстові варіанти вірша "Висамітнів день"⁴ - ранній і пізній. Стус не замикається у відкритих ним трьох сферах. Навпаки, прагне порушити винайдений закон. Якщо форма обох текстових варіантів є легкою і тяжіє до першої сфери, то зміст тяжіє до третьої. Особливо трагічний він у пізньому варіанті. Екзистенціалістські символи вибору і розходження зі світом фігурують у вірші "Два вогні горять..."⁵, що зовні видається фольклоризованим, тощо.

Якщо другий розділ можна характеризувати, як аналітичний, то третій розділ є ілюстративно-практичним. Його завдання - дати загальну характеристику основним проблемам, якими відрізняється персональна текстологія Стуса, а також пояснити, вирішення яких саме з них може бути корисним для висвітлення особливостей генезису Сту-

¹ Там же.

² Там же. - С.16.

³ Там же.

⁴ Див.: Зимові дерева. - С.122, а також: Палімпсести. - С.68.

⁵ Див.: Палімпсести. - С.217.

сового поетичного світу.

Дисертант відзначає певний помічений ним в ході роботи над текстами парадокс: з одного боку, велика частина цих текстів відбиває суто спонтанний характер письма, який неважко пов'язати з поетичним потягом Стуса до легко прочитуваних форм першої сфери; з другого ж, виявляє копітку, послідовно скрупульозну роботу над словом. На перший погляд, це дві діаметрально протилежні риси таланту. Тут же констатується деяка позірність цієї протилежності, оскільки психологія творчості передбачає, на думку дисертанта, два різновиди спонтанності: 1) спонтанність тотальну, коли автор взагалі відмовляється від роботи над словом після першого творчого акту; 2) спонтанність варіанту, коли автор може повернутися до твору ще неодноразово, шукаючи способу якомога точнішого вираження поетичного примату. І знову з первісною цілісністю відтворювати акт попередній, ніби вже відсторонившись від нього. Таким чином, митець може або постати перед вибором основного варіанту серед ряду існуючих, або навіть (рідше) прийти до розуміння різних варіантів одного твору як творів рівноправних. Другий різновид спонтанності поєднується, зокрема, з перекладацьким досвідом.

Якщо, з одного боку, Стусові доводилося часом творити нові варіанти віршів замість інших, безповоротно для нього втрачених, що було справою вимушеною, то з другого, виникає й інша думка: що в багатьох випадках множення варіантів вірша виступає як внутрішня потреба автора: сліди варіативності поширюються у Стуса на більше число творів, ніж на поезію доби ув'язнень, коли тексти віршів регулярно вилучалися у поета.

Ілюстрацією спонтанності варіанту слугують тексти двох джерел вірша "Бентежність вивішена до неба..." (Пам'яті Алли Горської)¹ - випадок, коли всі існуючі джерела твору репрезентують його різні редакції² (друкований текст - у тому числі)³: характер спонтанності наближає цей вірш до поезії герметиків. Ілюстрацією послідовного пошуку точнішого слова може слугувати історія вірша "Вмирає пізно чоловік"³.

Багато уваги приділяється творчій історії вірша "На Лисій горі догорає багаття нічне..." Вірш вирізняється значною кількістю мета-

¹ Див.: ІЛ. - Ф.170. - № 293. - Арк.1, а також: там же. - № 292. Арк.1.

² Див.: Палімпсести. - С.392-396.

³ Див.: ІЛ. - Ф.170. - № 451, а також: Стус В. Під тягарем хреста. - Львів: Каменярь, 1991. - С.116-117.

морфоз навіть на тлі загального поетового працелюбства. З більшими або меншими різночитаннями (де в окремих випадках можна говорити про буденну неувагу до пунктуації, а в інших – про балансування на межі, що відділяє нову редакцію від взагалі нового вірша) твір постає перед нами в одинадцяти відмінних виконаннях. Досвід Стуса в роботі над цим текстом безпосередньо перегукується зі змінами в його поетичному світогляді, що відбувалися протягом різних періодів життя і творчості. Зазначено, що поет або ж упорядники включали текст вірша буквально до всіх його збірок. Текст присутній у доопрацьованій чернетці "Зимових дерев"¹, рукописах "Веселого цвинтаря"², "Палімпсестів"³. Про ранню збірку "Круговерть", що так і не була опублікована, тут не йдеться, оскільки цього вірша на час її укладання, найімовірніше, ще не існувало.

Тут же констатується результат спостереження над цілим арсеналом поетових рукописів та друківаних джерел: творча історія даного вірша має свій специфічний момент: замість проблеми вибору єдиного основного тексту в цьому випадку маємо справу з аналогічними проблемами у множині. Легше говорити про особливий "автономний" основний текст стосовно кожної окремо взятої редакції; приміром: найімовірнішим джерелом основного тексту вірша "На Лисій горі догоряє багаття нічне..." в редакції "Веселого цвинтаря", згідно ряду аргументів, є ІЛ. – Ф.170. – № 747. – Арк.7, тоді як на роль остаточно обраного в часі основного варіанту (редакції "Палімпсестів") претендують ІЛ. – Ф.170. – № 769. – Арк.17 та джерело, яке послугувало Н.Світличній текстовою основою публікації вірша в "Палімпсестах"⁴. Заодно вноситься коректива до дальшої едиційної практики, оскільки варшавське видання "Веселого цвинтаря"⁵ містить не основний текст відповідної редакції (його було видруковано на базі одного з машинописних дублетів № 747, котрий не має пізніших авторських правок, тоді як саме назване джерело, позначене цими правками, перебувало на час видання під арештом).

Паралельно з текстологічним аналізом творчої історії Стусового вірша дисертант здійснює аналіз психологічних перетворень ліричного героя в усіх трьох редакціях, акцентуючи при цьому на змішен-

¹ Див.: ІЛ. – Ф.170. – № 746. – Арк.120.

² Див.: там же. – № 747. – Арк.7.

³ Див.: там же. – № 769. – Арк.17.

⁴ Див.: Палімпсести. – С.72.

⁵ Див.: Веселий цвинтар. – С.17.

ні головних смислових моментів від другої сфери до третьої: відбувається еволюція поетичного примату. Від ранньої, одягненої в ліс образів" чуттєвості до пізньої лапідарної філософічності, до відчуття абсурду. Результатом текстологічного дослідження є відтворення гіпотетичної послідовності всіх наявних текстових джерел та акцентування на джерелах основних текстів.

Далі розглядається проблема розвитку мислячого "я" ліричного героя у зв'язку з питаннями творчої історії п'ятого вірша циклу "Костомаров у Саратові". Відзначено, що сам цей розвиток проходить здебільшого у рамках третьої сфери. Щодо питання "уміцєвленості" й "напівуміцєвленості", то тут відмічено особливість, навіть певний екзотизм даної еволюції, як поступові метаморфози історичної пошти ліричного героя. Протягом останніх текстових переробок він устигає побути Григорієм Варсавов Сковородов, Іваном з Вишні, і нарешті – Миколою Костомаровим.

Ілюстративним матеріалом слугують (окрім друкованого джерела тексту¹) всі відомі дослідникові рукописи – дванадцять автографічних та машинописних джерел (деякі з останніх, можливо, виконані чужою рукою, проте містять сліди авторської вичетки) та одна ксерокопія відпису, зробленого рукою Н.Світличної. Як і в попередньому випадку, можливим є відновлення гіпотетичної канви часової послідовності текстів. Дається відповідь на питання вибору основного варіанту. Паралельно, на базі щойно одержаних даних, поглиблюється психологічний аналіз ліричного героя, що підтверджує думку про існування проміжного типу "напівуміцєвленості" і дає, таким чином, відповідь на питання, яке виникло в зв'язку з порівняльним аналізом О.Тарнавським поезії Стуса і Рільке.

Висновки. В особі Василя Стуса українська поезія має одного з своїх представників, глибоко закорінених у західноєвропейські культурницькі традиції ХХ ст. один із взірців науково-філософського підходу до літератури. Дослідження (в тому числі порівняльнo-історичне дослідження текстів – вивчення творчої історії віршів) підтверджує припущення, що зацікавленість поета ідеями філософів-екзистенціалістів, властива йому на ранніх етапах літературної біографії, не зменшилась і в наступні роки, навпаки, вона одержала нове життя в деяких пізніших переробках ранніх текстів.

Отже, ведучи мову про генезис поетичного світогляду Стуса, про ґрунт, на якому відбувалися перетворення цього світогляду, можна

¹ Див.: Зимові дерева. – С.75-76.

констатувати у ньому наявність, щонайменше двох культурницьких "грунтових шарів": 1) комплекс власне поетичних впливів (Р.М.Рільке, Ф.Г.Лорка, П.Тичина, Б.Пастернак та ін.); 2) комплекс впливів філософських, аж ніяк не менш важливих для формування характерних рис Стусової поезії, ніж впливи суто поетичні. Філософські впливи були здатними вносити ряд нових якісних рис до його поетичного примату - до характеру філософічності його поезії (сюди відносяться впливи Ф.Ніцше та екзистенціалістів - А.Камю, М.Гайдеггера, Ж.П.Сартра, Х.Ортеги-і-Гасета та ін.). Дисертант пропонує дивитися на статтю "Феномен доби (сходження на Голгофу слави)" як на вклад у розвиток екзистенціалістського уявлення про літературу, припускає трактування Стуса-автора теорії трьох сфер як учня Камю, не відкидає думки про погляд на цю працю, як на певний різновид програмного виступу в літературі.

Безпосереднє вивчення рукописних текстових джерел поета може бути корисним не тільки у вжитковому, едиційному розумінні. Тут йдеться, зокрема, про ті вірші, що мали тривалу творчу історію, і періоди роботи над якими можуть перебувати у відповідності з періодами біографії та творчого становлення Стуса. Як можна помітити з практично-ілюстративної частини дослідження, ряд текстових переробок мав своєю причиною не лише безпосередню роботу над словом, а й роботу над філософською ідеєю, що пов'язується також із питанням "напівумісцевленості". "Напівумісцевленість" виглядає, на думку дисертанта, тісно поєднаною з ортегівським перспективізмом. Тільки превальвання ідеї "я" перед принципом історизму і т.ін. у зображенні історично персоніфікованого ліричного героя може привести до його переперсоніфікації ("Костомаров у Саратові"). Таким чином, рількеанське "мешкання" у метафізичному світі можна певною мірою закінчити і Стусові.

Текстологічна проблема, що стоїть найближче до досягнення характерних моментів генезису поетичної творчості Стуса, - це проблема вивчення творчої історії вірша. Оскільки велика частина рукописів не містить дат, то творчу історію найзручніше вивчати, як правило, за принципом різночитань, за нею ж, у свою чергу, - історію впливів.

Дисертант усвідомляє, що ця проблема, як і всі інші, розглянуті в даному дослідженні, вирішено ще не достатньо. Становлення світогляду Василя Стуса, творча історія його віршів, народжених здебільшого в жорстоких умовах життя, потребують дальшого поглибленого вивчення. Тільки зусиллями багатьох дослідників багатогран-

на постать поета-мислителя і його філософська поезія постануть перед суспільством у справжньому обсязі та освітленні.

Список опублікованих праць по темі дисертації

1. "Під тягарем хреста" (Нотатки про львівське видання збірки В.Стуса) // Літ.Україна. - 1992. - 22 жовт. - С.5.
2. До проблеми богошукання у творчості П.Карманського і В.Стуса // "Молода Муза" і літературний процес кінця ХІХ - початку ХХ століття в Україні і Європі: Тези доповідей наукової конференції (19 - 20 листопада 1992 року). - Львів, 1992. - С.66 - 68.
3. "Сподоб мене, Боже, високого краху" (Пролог до філософського осмислення поезії Василя Стуса) // Перевал. - 1992. - № 3-4. - С.82 - 84.
4. Довкола "Вікон..." // Слово і час. - 1993. - № 6. - С.84 - 86.
5. Василь Стус: проблема сприймання. - К.: Фотовідеосервіс. 1993. - 80 с.

А.А.А.

ANNOTATION

Bedryk Y.I. Poetical heritage of Vasyl Stus. Problems of genesis and textology. Dissertation to get a scientific degree of the candidate of philology. 10. 01. 02- Ukrainian literature. T.G.Shevshenko Institute of literature. National Academy of sciences. Ukraine. Kyiv (Kiev), 1994.

The manuscript representing the dissertation to be defended resulted from a research of various (primarily autographical) source-texts of the poetry by V.Stus. It is argued that the applicability of textological techniques in the study of V.Stus creative formation as a poet deserves consideration, particularly in order to understand the most characteristic features pertaining to the genesis of his heritage. An analysis of the history of texts representing a number of works by V.Stus written during different periods of his life is conducted via textological and psychological methods.

АННОТАЦІЯ

Бедрик Ю. І. Поетическе наслідие Василя Стуса. Проблеми генезиса и текстології. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10. 01. 02 - украинская литература. Национальная Академия наук Украины. Институт литературы им. Т.Г.Шевченко. Киев. 1994.

Защищается рукопись, которая содержит теоретические исследования ряда различных /прежде всего автографических/ источников текстов поэтических произведений В.Стуса. Аргументируется целесообразность текстологических приемов в изучении процесса становления творческой индивидуальности поэта, в частности для понимания наиболее характерных моментов литературно-философского генезиса его наследия. Под углом зрения текстологии и психологии творчества проанализирована история текстов ряда произведений В.Стуса, принадлежащих к различным периодам его творческой деятельности.

Ключові слова: генезис, текст, історія тексту, літературні та філософські впливи

AB 32.006